

DE MUNTKLAPPER

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE vzw
Koninklijke Vereniging

Driemaandelijks tijdschrift

- 59 -

juli-augustus-september 2008

De munten van Commagene, een vergeten koninkrijk

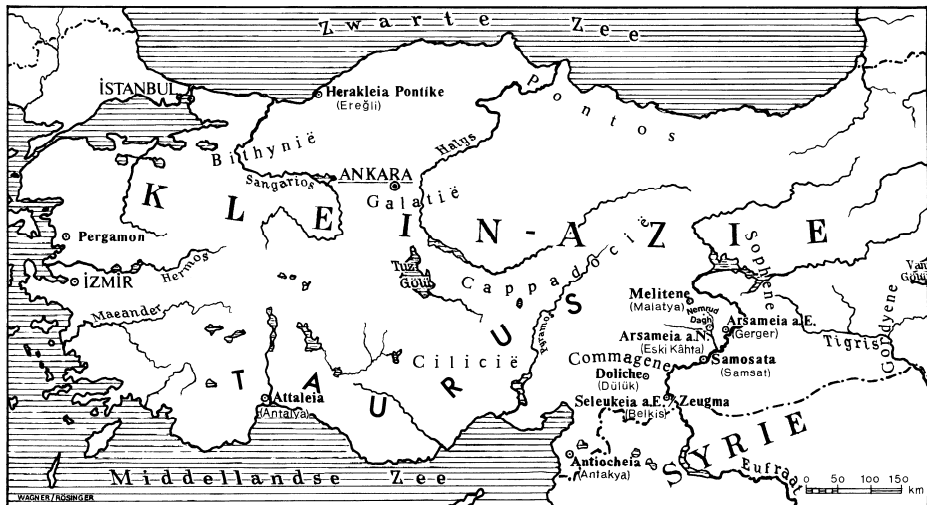

Epiphanes en Callinicus, zonen van Antiochos IV. Samosata, ca 72 n.C., Assarion, Æ 22 mm, 7,53 g. vz - de 2 prinsen, als dioscuren te paard, onder grondlijn BACIAEΩC YIOI (de koningszonen) kz - capricorn [1], ster en anker, binnen een lauwerkrans met diadeem KOMMATHNQN

Onder de oude artefacten zijn munten een redelijk toegankelijk medium en meestal in overvloed aanwezig. Daarom worden ze ook veelvuldig gebruikt om de geschiedenis te illustreren en een gezicht te geven. Maar soms is er nog helemaal geen geschiedenis en is de aanwezigheid van munten een uniek bewijs en een aanzet om op zoek te gaan naar die geschiedenis. Dit geldt zeker voor het koninkrijk Commagene. Het zag zich geplaatst in een constante evenwichts-oefening tussen 'een rots en een harde plaats', de supermachten van die tijd: het steeds meer opdringerige Romeinse Imperium in het westen, en Parthië, het militair sterkste rijk van het Midden-Oosten. Haar bestaan was als een vlammetje in de geschiedenis: aangewakkerd door de Hellenistische cultuur en flakkerend brandend gehouden door de spanningen in de regio werd het uiteindelijk gedoofd door de verstikkende Romeinse expansiedrang.

Geschiedschrijvers nemen aan dat Griekse en Armeense volkeren Klein-Azië betraden rond de 8ste eeuw v.C. en zich geleidelijk verspreidden over het ganze minicontinent tot aan de Armeense hoogvlakten. In de 6de eeuw v.C. hadden deze proto-Armeniërs zich gevestigd in de gebieden van het koninkrijk Urarta en kwamen in nauw contact met de Meden. In het machtige Achaemenidische Rijk werd Armenië een voornamelijk provincie, onder leiding van een satraap. Deze satrapen waren meestal lokale heersers die zich verbonden met de grote Perzische koning door huwelijk, schenkingen en deelname aan hun militaire campagnes.

In de oudheid was Commagene een landstreek in Noord-Syrië, aan de bovenloop van de Eufraat, met Samosata als hoofdstad. Het strekte zich uit aan de voet van het Taurusgebergte, tussen de westelijke oever van de Eufraat, en Cilicië in Zuid-Turkije. De regio, oorspronkelijk behorend tot het Hittitische Rijk en 'Kummuh' genoemd, werd nadien ingelijfd door het Assyrische Rijk. Onder de Perzische heerschappij van de Achaemeniden (553-333) was het een belangrijke satrapie. Na de dood van Alexander de Grote in 323 kwam de streek onder toezicht van de Seleuciden en veranderde de naam in 'Commagene'. In 163 v.C. revolteerde Ptolemaios, de plaatselijke Seleucidische gouverneur, en verklaarde de onafhankelijkheid van Commagene. Het koninkrijk hield definitief op te bestaan in 72 n.C., toen het niet meer kon weerstaan aan de aanhoudende druk van het Romeinse Rijk.

Het koninkrijk ontwikkelde zich tot een belangrijk knooppunt in de nabijheid van de Perzische 'Koninklijke Weg' [2] en aan de verbindingsweg tussen Antiochië en de zijderoute naar het oosten. Het beheerste belangrijke rivierovergangen en karavanen en legers moesten noodzakelijkerwijze gebruik maken van bergpassen op haar grondgebied. Inkomsten werden verkregen door het innen van doorgangstaksen en de vruchtbare valleien zorgden voor een rijke agricultuur. Al deze elementen onderstreepten de belangrijkheid van het kleine Hellenistische koninkrijk op economisch, militair en strategisch gebied. Arm aan eigen geschriften, vermelden de Assyrische archieven dat de heerser van Kummuh, als schatting o.a. goud, zilver, ceders en wijn moest leveren. Meermaals konden ze een vijandige belegering afkopen met rijke giften. De antieke Griekse historicus Diodorus van Sicilië vermeldt 'Van alle vazallen zijn de koningen van Commagene de meest welvarende'.

De vroeg-Armeense koningen, afstammelingen van de Achaemeniden, produceerden aanvankelijk geen eigen muntslag. Na de doortocht van Alexander de Grote kwam de regio onder invloed van de Griekse cultuur en nam het westerse aspecten, zoals het muntgebruik, over. Onder koning Samos I kon Sophene zich loswaken van Groot-Armenië, het werd getolereerd als een bufferstaat met een zekere onafhankelijkheid. Nadien maakte Commagene zich los van het pas opgerichte Sophene. De onafhankelijke koninkrijken verzekerden de noordelijke en bergachtige grens, waar belangrijke handelsroutes doorheen liepen, voor het Seleucidenrijk.

Ptolemaios. De omstandigheden zijn historisch niet volledig bekend, maar geschiedschrijver Diodorus vermeldt dat rond 163 v.C., de plaatselijke satraap Ptolemaios zich

beriep op een onafhankelijk Commagene. Met Metilene werd een deel van het naburige Cappadocië veroverd. Ptolemaios was een zoon van koning Xerxes van Sophene en een telg uit het Perzische Huis der Orontiden. Deze feiten speelden zich af onder de regering van koning Antiochos V Eupator (164-162), maar het Seleucidennrijk was zodanig verzwakt dat niet meteen werd gereageerd en de revolte werd oogluikend toegestaan. Van Ptolemaios, de eerste koning van Commagene van 163-130 v.C., zijn geen munten bekend, wat toch wel opvallend is voor de stichter van een koninkrijk en grondlegger van een nieuwe dynastie.

De munttypes met op de voorzijde de karakteristieke Armeense tiara, geslagen in zuidwest-Armenië gedurende de eerste 3 decennia v.C., konden lange tijd niet worden toegewezen. Pas met recentere opgravingen op de Nemrud Dag, in de periode 1953-1956, die een nieuw licht werpen op de regionale geschiedenis, werd het mogelijk om een meer chronologische attributie te maken van de munten uit de Armeense koninkrijken Sophene en Commagene.

Samos II, zoon van Ptolemaios, volgde zijn vader op in 130. Hij huwde Pythodoris van Pontos en bezette de troon van Commagene van 130-109 v.C. Deze koning wordt geen enkele keer vermeld in een historische tekst en is slechts gekend van 2 munten. Eén munt bevindt zich in het Parijse Penningkabinet en betreft het 'Nike-type', met op de voorzijde de koning afgebeeld als Helios met stralenkroon. Dit exemplaar is een kopie van de munten van de Seleucidische koning Antiochos VI Dionysos. De aanduiding ΓΑ op de munt zou verwijzen naar het jaar 33 van zijn regering, maar deze stelling wordt niet algemeen aanvaard. Een tweede type bevindt zich in het museum van Vienne (Fr.). Het jonge hoofd met de tiara doet herinneren aan de munten van Arsames van Sophene. Het verschil met de munt in Parijs qua type, stijl en leeftijd van de afgebeelde koning, bevestigt een lange regeerperiode. Op deze laatste munt voert de koning de titels van Theosebes ('de Godvrezende') en Dikaïos ('de Rechtvaardige').

Samos II, 130-109 v.C., Æ 20 mm (museum Vienne)

vz - koning Samos met tiara, palmtak achter hoofd

kz - Thyrsos van Dionysos tussen 2 cornucopiae

ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΑΜΟΥ ΘΕΟΣΕΒΟΥΣ

ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ (E. Babelon)

Paul Z. Bedoukian, Armeens numismaat en historicus, gaat niet akkoord met de attributie van deze munt, door E. Babelon, aan Samos II. Bedoukian wijst de munt toe aan Samos I, koning van Sophene (en Commagene), ca. 290 v.C. Nog (minstens) 6 van deze munten zijn wereldwijd bekend in diverse collecties.

Mithradates I Callinicus, zoon en opvolger van Samos II, was koning van Commagene 109-69 v.C. Hij huwde Laodike Thea Philadelphos, dochter van de Seleucidische heerser Antiochos VIII Grypos, en vernieuwde zodoende de banden tussen 2 koningshuizen. Ze kregen, na 4 dochters, eindelijk een zoon. De troonopvolger werd Antiochos genoemd, naar zijn grootvader aan moeders kant.

Commagene was een smeltkroes van volkeren en culturen. Koning Mithradates I 'Callinicus' ('de Zegevierende'), in een poging zijn volk te verenigen, organiseerde hiervoor elk jaar spelen ter ere van zijn voorouders, zoals de Grieken dit deden te Olympia. In zijn jonge jaren was de koning een competitieve deelnemer en behaalde vele overwinningen, wat hem zeer geliefd maakte bij zijn onderdanen.

Samosata - **Mithradates I Callinicus**, 109-69 v.C.

Dichalkos, Æ 16 mm, 4,52 g.

vz - adelaar houdt palmtak onder linkervleugel.

kz - palmtak, **ΒΑΣΙΛΕΥΣ / ΜΙΘΡΑΑΤΟΥ**
ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ (Sear 5840) British Museum

Tijdens zijn bewind viel Tigranes de Grote van Armenië Syrië binnen (83) en verwierf gedurende 18 jaar de controle over Sophene en Commagene. Waarschijnlijk werd aan Mithradates en Antiochos, zoon en opvolger, toegelaten eigen munten lokaal te slaan op voorwaarde dat zij Tigranes erkenden als hun 'Grootkoning'. Meerdere munten zijn aan Mithradates toegewezen. De afbeelding, waarbij de adelaar een palmtak houdt, wordt aanzien als een verwijzing naar het wapenschild van Tigranes van Armenië. Andere types hebben de koning met een tiara in Cappadocische stijl (vz.) en Athena met Nike (kz.). Een ander type toont de caduceus (gevleugelde staf van Hermes), die we ook terugvinden op de autonome munten van Samosata. Nog een ander draagt op de keerzijde de gevleugelde Pegasus. Eén type heeft de baardloze koning met gepunte tiara op de voorzijde en een gehelmde godin Athena, met speer en schild, op de keerzijde.

Antiochos I Theos Dikaios Epiphanes, zoon en opvolger van Mithradates, is de bekendste koning van Commagene. Hij regeerde van 69 tot 38 v.C., quasi op het einde van de Hellenistische periode, die begon bij de dood van Alexander de Grote in 323. Antiochos I huwde Isias Philostorgos, een dochter uit het koningshuis van Cappadocië. De startdatum van zijn regering valt samen met het moment dat Tigranes van Armenië het onderspit delfde tegen Pompeius, Romeins consul en legeraanvoerder. Ook Antiochos werd betrokken in de Romeinse burgeroorlog. Hij vocht tegen Lucullus, Romeins legeraanvoerder onder Pompeius, toen deze de Armeense hoofdstad Tigranocerte innam (69), maar hij verloor de strijd. Dit had zware consequenties kunnen inhouden voor het kleine koninkrijk maar Antiochos werd enkel op de 'vingers getikt'. Pompeius restaureerde Antiochos in zijn koninklijke positie en schonk hem de polis Seleucia a/d Eufraat en delen van Mesopotamië (64) als gebiedsuitbreiding.

In de twist tussen Caesar en Pompeius koos de koning van Commagene de zijde van deze laatste. Antiochos, steun verschuldigd aan Pompeius, leverde 200 van zijn beruchte cataphracts (zwaarbewapende ruiters) voor de militaire campagnes in Macedonië. Cicero, Romeinse proconsul in het naburige Cilicië, bleef Antiochos beschouwen als een twijfelachtige bondgenoot, zeker als deze zijn dochter uithuwelijkte aan de Parthische koning Orodes. Kort voor zijn dood plande Caesar een grote campagne tegen de Parthen en ongetwijfeld had Antiochos hierin een vooraanstaande rol. In 38 verleende de koning van Commagene vrije terugtocht aan het overwonnen Parthische leger, achternagezeten door Ventidius, bevelhebber van Marcus Antonius. Dit werd hem zeer kwalijk genomen en M. Antonius sloeg het beleg op voor Samosata. Vooraleer de Romeinse triumvir zijn werk echter kon afmaken, werd hij teruggeroepen naar Italië en aanvaardde een oorlogsschatting van 300 talenten voor het vrijmaken van de hoofdstad. Nadien is van Antiochos weinig meer vernomen, hij zou zijn vermoord door de Parthische koning Phraates IV.

De munten van Mithradates I en zijn zoon Antiochos I verschillen in stijl en type als gevolg van de historische achtergronden en gebeurtenissen. Mithradates draagt de lokale tiara, Cappadocische stijl, Antiochos draagt de gesloten Armeense tiara in navolging van Tigranes de Grote van Armenië. In zijn titulatuur draagt hij de namen 'Philoromaïos' (vriend van de Romeinen) en 'Philhellen' (vriend van de Grieken).

**Antiochos I Theos Dikaios Epiphanes,
Philoromaïos Philhellen**

Koning van Commagene 69-38 v.C.

Samosata, dichalkoi, Æ 20 mm, 5,55 g.

Munt in British Museum (Sear 5841)

vz - hoofd van de baardloze koning naar rechts, hij draagt de Armeense tiara, versierd met een 8-puntige ster geflankeerd door 2 adelaars (cfr. Tigranes de Grote)

kz - op een grondlijn een sluipende leeuw naar rechts, **ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ANTIOXOY**

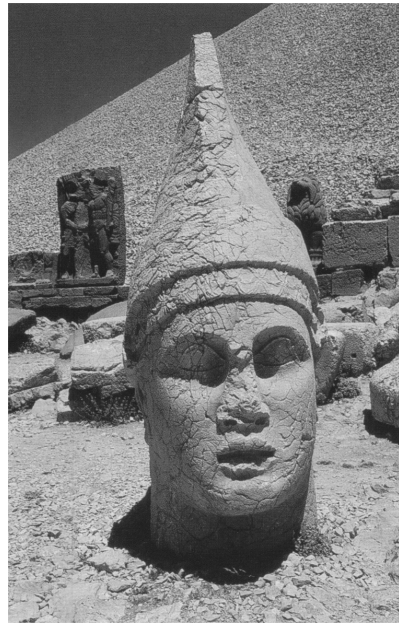
De leeuw komt meermaals voor op antieke munten, als symbool van koninklijke autoriteit. Voor Commagene heeft de leeuw een astrologische betekenis.

Bij de goden op bezoek. De megalomane koning Antiochos I bouwde een heiligdom met gigantische proporties, het Hiërothesion, op de berg Nemrud Dagh (2206 m), ook wel de ‘Hemelse troon’ genoemd. Mogelijk werd met de bouw van het spirituele centrum al een aanvang genomen onder zijn vader Mithradates I; dit paste immers volledig in zijn visie om zijn volk te verenigen in eenzelfde religie en identiteit en de tegenstellingen te verzachten. Op drie terrassen, die met een uiterste precisie zijn georiënteerd op de vier windrichtingen en waarvoor een groot deel van de bergtop werd weggehakt, zijn indrukwekkende rijen beelden opgetrokken, 8 à 10 m hoog. Een oude processieweg omgeeft de bergtop en verbindt de terrassen met elkaar. De godenbeelden uit kalksteen dragen meerdere namen, en aldus herkenbaar voor de Armeniërs, Grieken en Perzen in het koninkrijk: Zeus-Oromasdes, Herakles-Artagnes, Apollo-Mithra-Helios-Hermes en Tyche-Commagene.

De berg onderscheidt zich van de omliggende door zijn kunstmatige top, een kegel van 50 m hoog en 150 m diameter, bestaande uit vuistgrote keien. Deze tumulus bevat waarschijnlijk de koninklijke graftombe. Hoewel enorme middelen werden ingezet om tunnels te boren en de modernste technieken werden toegepast om peilingen te doen, zijn de onderzoekers er nog altijd niet in geslaagd de plaats van de grafkamer te lokaliseren. De beelden hebben erg geleden onder de tand des tijd, de extreme weersomstandigheden en aardbevingen. De hoofden zijn in de loop van de geschiedenis van de lichamen gerold en liggen nu tussen de rotsblokken. Op de rugzijde van de beelden zijn inscripties aangebracht waarin Antiochos I zich een plaats aanmeet tussen de goden. Naast een prominente stamboom, met nadruk op zijn Perzische en Griekse voorouders, liet hij er gebeitelde instructies (Nomos – Heilige Wet) op aanbrengen voor feesten, erediensten en offers die de priesters moesten houden op zijn geboortedag en troonsbestijging. Griekse- en Iraanse elementen zijn op elkaar geënt. Alles wijst erop dat de hoofden werden vervaardigd door een Griekse of grieksgeoriënteerde beeldhouwer; de lichamen en de voorliefde voor het kolossale volgen dan weer de oosterse traditie.

De Nemrud Dagh

Links: bas-reliëf op het westelijk terras van de Nemrud Dagh (2,26 m hoog), waarop Antiochus I verwelkomd wordt door de god Heracles-Artagnes. Een fraai voorbeeld van Grieks-oosters syncretisme: de koning draagt een Perzische tuniek en tiara, terwijl de god als een echte Griekse held, naakt en krachtig gespieerd is.

Rechts: stenen hoofd (2 m) van koning Antiochos I getooid met een Perzische kroon. Hij liet zichzelf vergoddelijkt uitbeelden, tronend aan de zijde van de andere godheden. Antiochos I werd geboren onder het zodiakaal teken van de leeuw. Elders op de berg staat de befaamde 'leeuwenhoroscoop', de oudste bekende horoscoop ter wereld.

Antiochos I Theos stierf in 38 v.C. en de transitie van Commagene, als een Grieks-oosters georiënteerd koninkrijk naar een Romeinse vazalstaat, nam een versnelling. De munten van zijn opvolgers hebben een Romeinse inslag en wijzen op het feitelijke einde van het Hellenistische koninkrijk.

Koinon van Cyprus [3], chalkos, Æ 18 mm, 2,48 g.
Geslagen te Cyprus voor Commagene, ten tijde van de Romeinse keizer Augustus, 27 v.C.-14 n.C.
Een zogezegde 'astrologische' munt, met 'Capricorn' en schorpioen, de zodiakale tekens voor Commagene.

Mithradates II Philhellen, zoon van Antiochos I met wie hij de laatste jaren mee regeerde, volgde in 38 v.C. zijn vader op als koning van Commagene. Hij schonk zijn dochter aan de Parthische koning Orodes II en koos later ook nog eens de kant van Marcus Antonius in de slag bij Actium (31), tegen de toekomstige keizer Octavianus. Hiervoor werd hij afgezet en vervangen door zijn eigen broer Antiochos II. In de daaropvolgende familietwisten en troonstrijd slaagde Mithradates erin zijn broer in ongenade te brengen bij de Romeinen. Volgens Dio Cassius werd Antiochos II door de Romeinse Senaat ter dood veroordeeld (29) voor het laten vermoorden van een ambassadeur die zijn broer naar Rome had gestuurd. Na zijn executie in Rome nam Mithradates II de troon weer over.

Vanaf 29 tot 20 vertonen de annalen een lacune, maar in 20 v.C. wees Augustus het koninkrijk Commagene toe aan een nog jonge Mithradates III. Deze zoon van Antiochos II regeerde over Commagene van 20 tot 12 v.C.

Antiochos III, de zoon koning Mithradates III, was koning van Commagene van 12 v.C. tot 17 n.C. Weinig meer van hem is geweten dan dat hij huwde met een prinses uit Media Atropatene. Antiochos III stierf in 17 n.C. tijdens de regering van keizer Tiberius. Deze voegde prompt het koninkrijk toe aan de Romeinse provincie Syria en de rijkdommen van Commagene vloeiden voortaan naar Rome.

Samosata, het huidige Samsat, gelegen op de westelijke oever van de Eufraat, was de hoofdstad van Commagene en lange tijd de enige muntplaats. Deze woelige periode, onder Romeins protectoraat, verlamde om begrijpelijke redenen de koninklijke muntslag. Van Samosata zijn uit deze periode wel enkele munten bekend, alle zeer zeldzaam: capricorn/Armeense tiara, caduceus/anker, Zeus/arend (of leeuw), Tyche/arend. De munten met de leeuw verwijzen mogelijk naar Antiochos I. De afbeelding van Tyche met de korenaren symboliseert de vruchtbaarheid van het land.

Samosata, stedelijke autonome muntslag, Æ 26 mm, 1ste eeuw v.C.

vz - leeuw naar rechts **CAMOCATW**

kz - Tyche, stadsgodin van Samosata, zittend op een rots, houdt korenaren

CAMOCATΩ - ΠΟΑΕΩC (Sear 5842)

Antiochos IV ‘Epiphanes’ (‘de Verlichte’ – ‘de Stralende’). In 38, onmiddellijk na zijn troonsbestijging, herstelde keizer Caligula opnieuw het koninkrijk ten voordele van zijn vriend en ‘Romeins burger’ Antiochos IV, zoon van Antiochos III. De keizer voegde Cilicië en Lycaonië toe aan het koninkrijk en schonk de nieuwe koning de 100 miljoen sestertien terug die, in de afgelopen 20 jaar, van Commagene werden afgeroomd. Antiochos IV huwde zijn zuster Iotape, een gebruik dat in vroeger tijden wel meer werd toegepast om de dynastieke opvolging te regelen. Zij hadden drie kinderen, de tweelingzonen Epiphanes en Callinicus en een dochter Iotape. De koning onderhield nauwe vriendschapsbanden met keizer Caligula, maar na een twist tussen beiden werd Antiochos opzijgezet. Hij werd onder Claudius, Caligula’s opvolger, terug op de troon gezet. Antiochos bleek lange tijd een trouwe Romeinse bondgenoot en speelde terug een belangrijke rol in de gebeurtenissen van het Nabije Oosten. De koning van Commagene ondersteunde de Romeinse veldheer Corbulo, met 5000 boogschutters, in zijn strijd tegen de Parthen en kreeg van keizer Nero een deel van Armenië toegewezen. Commagene kende nu zijn grootste uitbreiding. In 70 droeg hij bij tot de troonsbestijging van keizer Vespasianus en stuurde hulptroepen naar Titus voor het beleg van Jeruzalem (70). Maar amper 2 jaar later werd hij door Vespasianus afgezet onder voorwendsel van samenzwering met de Parthen en Commagene werd definitief toegevoegd aan het Romeinse Rijk. Antiochos sleet zijn laatste dagen in ballingschap in Rome.

Antiochos IV Epiphanes heeft van alle koningen van Commagene de meest uitgebreide muntslag. Niet enkel in de hoofdstad Samosata, ook in het maritieme Cilicië, in Anemourion, Celenderis, Corycus, Selinus, Lacanatis, Ketis, Sebastos en in Lycaonië werden munten geproduceerd op naam van hem en de koninklijke familie. De munten, geslagen te Samosata, dragen op de keerzijde een schorpioen of een capricorn en zijn bij uitstek typisch voor Commagene.

Samosata, **Antiochos IV Epiphanes**, koning van Commagene 38-72 n.C. Diassarion [4], Æ 28 mm, 15,60 g.
vz - Gedrapeerde buste met diadeem **ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΝΤΙΟΧΟΣ ΕΠΙ**
kz - schorpioen, binnen lauwerkrans, 'grijpt' diadeem. **ΚΟΜΜΑΓΗΝΩΝ**

De diadeem boven de schorpioen, oorspronkelijk een Hittitisch koningsteken, heeft binnenin soms 2 tot 4 stippen, mogelijk een waarde-aanduiding. De schorpioen wordt beschouwd als het zodiakaal teken van Commagene.

De munten op naam van Antiochos IV zijn in type en stijl volkomen vervreemd met de munten van zijn voorgangers. Dit enerzijds toe te wijzen aan de lange onderbreking van 70 jaar in de koninklijke muntproductie voor Commagene; anderzijds moesten deze munten passen in het Romeins betalingssysteem.

Iotape was de dochter van Antiochos III en zuster van haar echtgenoot Antiochos IV. Zij is de enige koningin van Commagene die munten heeft op haar naam. Deze geslagen te Samosata dragen duidelijk de titulatuur 'Philadelphos' ('zij die houdt van haar broer'). Een stad werd naar haar genoemd: Iotape (Aytap in het huidige Turkije).

Deze munt uit de verzameling Marc Bar, Koninklijk Penningkabinet te Brussel, heeft op de voorzijde een tegenstempel: een Seleucidisch anker tussen de letters **A – N**.

Sporadisch verschijnen ook de letters **N – I** in een soortgelijke tegenstempel met anker.

Iotape, koningin van Commagene 38-72, echtgenote en zuster van Antiochos IV Samosata - Di-assarion, Æ 28-30 mm (onregelmatig muntplaatje), 15,86 g.

vz - buste van de koningin met diadeem, **ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΙΩΤΑΠΗ ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΣ**
kz - een schorpioen, binnen een lauwerkrans, houdt een diadeem **ΚΟΜΜΑΓΗΝΩΝ**

Epiphanes en Callinicus

Antiochos IV Epiphanes had met Iotape 2 zonen. De ene kennen we als Caius Julius Antiochos Epiphanes, de andere gewoon als Callinicus. Epiphanes had als prins al een zekere leeftijd bij zijn vader's troonbestijging in 32 n.C. Hij verloofde zich met Drusilla, dochter van de Joodse koning Agrippa, maar een huwelijk ging niet door om 'religieuze' redenen. Epiphanes bezette mee de troon van Commagene gedurende de laatste 3 jaar van zijn vaders' regering (tot 72). Hij mengde zich in de Joodse Opstand (66-70) en in de strijd tussen de Romeinse keizers Otho en Vitellius (69). Na de afzetting van hun vader boden beide zonen nog zo'n weerstand dat het conflict in de geschiedenis de naam 'Bellum Commagenicum' draagt. Ze weken uit naar hun bezittingen in Cilicië en in het atelier van Selinus werden munten aangemaakt.

Uiteindelijk gaf Epiphanes de strijd op en zocht toevlucht bij de Parthische koning Vologazes I. Nadien vervoegde hij in Rome de koninklijke familie en Commageense aristocratie in ballingschap. Het kleine Commageense leger werd ontbonden en de gevreesde boogschutters en zware cavalerie opgenomen in het Romeinse leger als de 'Cohortes Commagenorum'. Om toekomstige rebellie te voorkomen vernielden de Romeinen beelden en gebouwen die herinnerden aan de vroegere grootheid van Commagene. Ze sloopten gedeeltelijk het heiligdom op de berg en gebruikten de

stenen voor hun eigen bouwsels. Het koninkrijk verdween in de geschiedenis om pas in de 19de eeuw terug ontdekt te worden.

De koninklijke prinsen verschijnen steeds samen op de munten, wat het vermoeden versterkt dat het om tweelingen gaat. Hun gezamenlijke muntslag werd geproduceerd in Samosata en in de ateliers van Cilicië. Een munt met de Armeense tiara en de koningszonen, afgebeeld als de Dioscuren houdt oosters-Hellenistische elementen in zich; een andere, met de koninklijke bustes tegenover elkaar geplaatst op twee gekruiste cornucopiae (hoorn des overvloed), is dan weer een typisch verschijnsel op Romeinse munten van die periode.

Een bijzondere munt, geslagen te Selinus (Cilicië), bevindt zich in Parijs en toont het koninklijk broederpaar met de titels van grootkoning (Basileus Megas). Nog 5 andere munten van dit type zijn bekend en tonen overduidelijk aan dat beiden nog de ambitie en de hoop hadden om te regeren over een onafhankelijk Commagene.

Epiphanes en Callinicus, 72 n.C.

Selinus, Æ 21 mm, 7,02 g.

vz - Epiphanes met koningsdiadeem

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΣ ΕΠΙΦΑΝΟΣ

kz - Callinicus met koningsdiadeem

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΣ ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ

In het Rijksmuseum van Berlijn ligt een uniek exemplaar, geslagen te Sebastos (Cilicië). De voorzijde toont het hoofd van Epiphanes naar rechts, getooid met de koningsdiadeem (**ΕΠΙΦΑΝΗΣ**), op de keerzijde zit koningin Iotape op een troon met Epiphanes aan haar zijde (**ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΙΩΤΑΠΗ ΣΕΒΑΣΤΗΝΩΝ**)

Een getuigenis van de ultieme plannen om het koninkrijk te blijven besturen?

Zeugma

Seleucia a/d Eufraat werd in 300 v.C. gesticht door Seleucos I Nicator, generaal van Alexander de Grote en grondlegger van het Seleucidenrijk. De polis lag op de rechteroever van deze machtige rivier met aan de overkant Apameia. Beide grootsteden waren verbonden met een 'bootbrug'. In 64 v.C. werd de stad ingenomen door de Romeinen en herdoopt in Zeugma, wat zoveel betekende als 'brug-overgang'. De stad was niet enkel een commercieel interessante plek tussen Antiochië en het oosten, het was voor de Romeinen vooral een strategische plaats tegenover Parthië. De Romeinen bouwden de stad uit tot een volwaardige vesting met luxueuze residenties. Recent werden talloze prachtige mozaïeken blootgelegd in de 'Villa Romana' en duizenden terracotta-zegels gevonden. Legioenen kregen een standplaats in deze 'terminus' van het Romeinse Rijk. Zij verzekerden niet enkel de 'Eufraat-Limes', zij bouwden er wegen, bruggen en aquaducten. Het beruchte 'Legioen IIII Parthica' adopteerde de capricorn als embleem op hun standaard.

Samosata – Hadrianus, 117-138, Æ 19 mm. kz - **ΦΛΑ CAMO ΜΗΤΡΟ ΚΟΜ**
Flavia Samosata metropolis Commagene

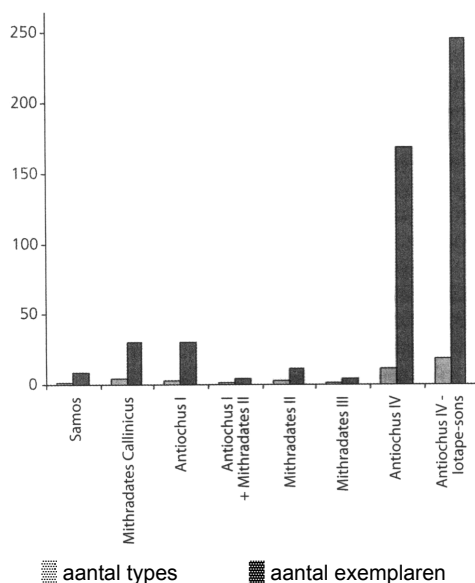

Zeugma – Philippus II, 247-249, Æ 29 mm, 18,93 g. kz - Zeustempel, capricorn onderaan, **ΖΕΥΤΜΑΤΕΩΝ**

Zeugma en Samosata leverden nog een lange tijd een bronzen keizerlijke muntslag. Deze regionale Romeinse munten vertonen sporadisch nog elementen van het koninkrijk Commagene zoals de capricorn en het anker, een late allusie op de historische navelstreng tussen Commagene en het Huis der Seleuciden.

Philopappos. ‘hij die houdt van zijn grootvader’

Na 72 leefde de koninklijke familie verder in Rome en vertoefde er in de aristocratische middens. Caius Julius Antiochus Philopappos Besaius, zoon van Epiphanes en laatste (bekende) telg uit het koninklijk Huis van Commagene, was een Griek met Romeins burgerrecht. Hij was consul suffectus te Rome in het jaar 100, nadien archont in Athene. Niet ver van het Acropolis op een heuvel staat een monument op zijn naam. Het monument uit Pentelisch marmer meet 10×9 m en dateert van 114 n.C. Het bouwwerk werd opgericht door zijn zuster Julia Balbilla en de burgers van Athene, ‘ter ere van de weldoener van hun stad, de verbannen prins van Commagene, Julius Antiochus Philopappos, die zich vestigde in Athene en er hoogburgerlijke en religieuze taken uitvoerde’. In het (oorspronkelijk) 3-delig bouwsel, is Philopappos de centrale figuur, links zit Antiochus IV Epiphanes, zijn grootvader en laatste koning van Commagene, rechts Seleucus I Nicator, zijn verre Macedonische voorouder. Een inscriptie verwijst naar zijn ‘Syrische’ afkomst.

Deze grafiek toont de recente studie van Margherita Facella (Univ. Pisa) naar de munten van Commagene in publieke collecties. Opmerkelijk is het verschil tussen de muntproductie van Antiochos IV en zijn voorgangers. Hieruit blijkt dat er in het Hellenistische Commagene niet echt sprake was van een monetaire economie en dat de kleine dagdagelijkse betalingen waarschijnlijk veelal nog gebeurden in natura.

Het koninkrijk Commagene, wilde het overleven, heeft zich nooit kunnen profileren als een belangrijke speler in de regio. Het zag zich steeds omringd door machtiger burens waar het terdege rekening moest mee houden. Via dynastieke huwelijken en militaire hulp, dan weer voor deze dan weer voor de andere partij, kon het even standhouden tussen grootmachten in beweging. Uiteindelijk kon het zijn lot niet ontlopen. Commagene werd opgeslokt door het Romeinse Rijk en verdween in de geschiedenis om nooit meer te bestaan, ware er niet de restanten op de Nemrud Dagh en de munten om het terug te vinden.

Antieke schrijvers duiden de koningen van Commagene aan als de rijkste onder de vazallen. Het is dan ook verwonderlijk dat enkel bronzen munten bekend zijn. In stijl

is een zekere soberheid te bemerken, in typologie een klein bereik. Deze bronzen munten voor Commagene werden lang enkel in Samosata geslagen en pas onder Antiochos IV, met de muntproductie in de ateliers van Cilicië, kwam er enige variatie. Ook de omvang van de muntproductie is eerder beperkt; wereldwijd zijn slechts een 600-tal munten van Commagene in openbare collecties geneeerd.

International Nemrud Foundation

In 1987 verklaarde de Unesco de Nemrud tot ‘Beschermd Werelderfgoed’. De INF-stichting, met zetel in Nederland, heeft zich tot doel gesteld om initiatieven te ontwikkelen die gericht zijn op het behoud en conservatie enerzijds, en het promoten van het monument via publicaties en media, anderzijds. Ze huldigt personen die zich hierin verdienstelijk hebben gemaakt door de uitreiking van een medaille.

Ook nu weer ligt de regio, die het vroegere Commagene omvat, in een conflictzone. ‘Koerdistan’ en haar PKK-vrijheidspartij, ijveren voor onafhankelijkheid. Sinds bekend is dat er olie in de grond zit zal (o.a.) Turkije het gebied niet gemakkelijk autonomie willen geven.

Noten

- [1] Capricorn, ook wel zee-geit genoemd, een zodiakaal dier met het voorste deel van een geit en het achterste deel van een vis.
- [2] De Koninklijke Weg, onder de Perzische Achaemeniden een belangrijke verbindingsweg voor troepenverplaatsingen en transport van belastingopbrengsten, liep van Sardes (Anatolië) naar Susa en Persepolis (Perzië).
- [3] Koinon, een oudgriekse politiek-militaire organisatievorm tussen steden onderling.
- [4] Assarion, de Griekse benaming voor de Romeinse as, had een (variabele) waarde van 1/16 tot 1/10 denarius of drachme (1/2 obool, 4 chalkoi).

Bronnen

- M. Ernest Babelon, *Les Rois de Syrië, d'Arménie et de Commagène*, Parijs 1890
- Barclay V. Head, *A manual of Greek Numismatics*, Oxford 1911
- W. Warwick & G.F. Hill, *Greek Coins in the British Museum*, Bologna 1964
- David R. Sear, *Greek Coins and their values, Volume II*, Londen 1979
- David R. Sear, *Greek Imperial Coins and their values*, Londen 1982
- Paul Z. Bedoukian, *Coinage of the Armenian Kingdoms of Sophene and Commagene*, Armenian Numismatic Society, Spec. Pub. n° 4, Los Angeles 1985
- Matthew Rockman, *Transcript 507 in Money Talks*, A.N.A. 1994
- Marina Grégoire, *Perzië, kunst & beschaving*, Brussel 2001
- Maurice Sartre, *Histoire du Levant antique, d'Alexandre à Zénobie*, Parijs 2001
- Margherita Facella, *The Economy and Coinage of Commagene*, Wales 2006
- Koninklijk Penningkabinet Albert I, Keizerslaan 4, 1000 Brussel

Interessante websites:

www.nemrud.nl – www.iranica.com/commagene – www.adiyamanli.org/mt_nemrud

Met dank aan prof. dr. Johan van Heesch en zijn medewerkers (Koninklijk Penningkabinet), prof. dr. Koen Verboven (RU Gent), Marc Bar (C.E.N.), Anne ten Brink (Int. Nemrud Foundation), Tom Vossen (Kerkrade), Patrick Pasmans (Studiekring Diest), Leopold Verbist en René Waerzeggers (EGMP), voor het ter hand stellen van munten en/of literatuur.

Rudy Dillen